

Retai vartojami žodžiai

Mariaus Katiliškio romano „Užuovėja“ novelėje „Apyaušrė“

Marius Katiliškis vartoja daug lietuviškų žodžių, tačiau nemažai jų yra retai vartojami arba jau visai nebevartojami. Jau pačioje kūrinio pradžioje randame daug tokių žodžių. Jais autorius labai vaizdžiai aprašo visą mėšlavežio procesą ir, aišku, prisideda prie retų žodžių išsaugojimo. Marius Katiliškis nusako visų pavalkų pavadinimus, kuriais gana senoviškai buvo pakinkytas arklys (prie brunktelio). Kaimuose pavalkai yra gana dažnai naudojami, tačiau autorius šiame kūrinyje pavartojo ir kelis jau seniai nebenaudojamus pavalkų pavadinimus, kurie buvo supaprastinti (vėžlankys dabar yra vadinamas lanku, pakanktės – pakinktais). Rašytojas įvardina vietą, iš kurios mėžiamas mėšlas net keliais pavadinimais, kurie jau seniai nebevartojami: įlomis, laidaris.

Kito epizodo, kai Kristina dirbo darbus ir galvojo apie vestuves, tekstas nėra gausus retai vartojamų žodžių, yra tik keli anais laikais plačiai kaimuose darbų metu vartoti žodžiai (pudurėlis, užsikvempti). Jie buvo būdingi to meto darbščių žmonių vaizdingai kalbai, tačiau, atsiradus tobulesnei žemės ūkio technikai ir jai paplitus po kaimus, šie žodžiai tapo vis rečiau vartojami, kol iš žmonių kalbos ėmė nykti. Šio epizodo pabaigoje, kai dukra grįžta iš bažnyčios namo, kuriuose jos laukia Stočkus, yra pavartojama daug retų žodžių, kurie pavadina tais laikais kiekviename bažnytkaimyje ar sodyboje buvusius daiktus, stovėjusius pastatus, kuriuos retas kuris benaudoja bei turi išsaugojęs (vazaunė, abrakinė, špitolė).

Pokalbyje su svečiu, atvažiavusiu susitarti dėl vestuvių, randame kelis įdomius žodžius, tai: brikelė, akėtvirbaliai. Brikelė, kaip išsiaiškinau, yra vienkinkis šventadienio vežimas, kuris mūsų krašte yra labai seniai matytas, nes šį nelabai puošnų vežimą pakeitė kur kas gražesnės lineikos, kurias, kaip ir brikeles, ne kiekvienas turėjo. Akėtvirbaliai – tai medinės akėčios (medinėse dylėse sukalti metaliniai strypeliai). Šis žodis įdomus tuo, jog yra nepakitęs. Jis iš tų laikų, kai buvo atsiradęs šis padargas ir žmonės, nežinodami, kaip šį daiktą pavadinti, pavadino sujungę du žodžius „akėti“ ir „virbalas“. Šioje teksto dalyje Marius Katiliškis nepagaili kasdienybėje retų būdvardžių, kuriais apibūdinamos daiktų

savybės dar tiksliau nei įprastais (rečiuotą nosinę įsivaizduojame daug vaizdingiau nei raštuotą ar dailiai išsiuvinėtą, nes šis žodis tiksliau apibūdina rašto pobūdį).

Po šio pokalbio iki kūrinio pabaigos radau tik kelis įdomesnius žodžius, kuriuos autorius taikliai pavartojo: dūdėti, licitacija, bešėmuojanti. Vartodamas žodį „dūdėti“, M. Katiliškis tikroviškai ir su humoru aprašė situaciją bažnyčioje, kai vyrai per aukštais balsais dainuoja, todėl nusidainuoja. Licitacija – raštas, kuriuo tarsi užstatomas turtas, kuris, skolos negrąžinus, bus viešai parduodamas. Bešėmuojantis dalykas yra toks, kuris tamsoje ar prietemoje juoduoja.

M. Katiliškis šiame kūrinyje vartoja daug retų daiktavardžių (iš septyniasdešimt dviejų mano rastų retų žodžių net keturiasdešimt keturi yra daiktavardžiai), taip suteikdamas tekstui senoviškumo, leisdamas mums labiau įsijausti į tuos laikus, apie kuriuos vyksta pasakojimas.

Skaitydamas Mariaus Katiliškio kūrinį, sužinojau nemažai naujų lietuviškų žodžių, supratau, jog senoviniai žodžiai sparčiai nyksta iš mūsų kalbos dėl nuolat tobulėjančių technologijų (mes mažiau dirbame, turime daugiau laisvo laiko, todėl rečiau vartojame kai kuriuos žodžius, kol galiausiai juos pamirštame). Supratau, kad pasirinkus kelis tinkamus žodžius galima pasakyti labai daug (vienas žodis „dūdėti“ apie vyrus pasakė labai daug, jei į sakinį įrašyčiau du ar tris tokius plačios reikšmės žodžius, tai keliais žodžiais pasakyčiau labai daug).

Retai vartojamų žodžių Mariaus Katiliškio kūrinys „Apyaušrė“

reikšmių lentelė

<i>Žodis</i>	<i>Reikšmė</i>
Abrakinė	Avižų maišelis su pasaitu arkliams
Akėtvirbaliai	Akėčios
Apžabalti	Apakti
Alekstrikas	Elektrikas
Atkarumas	Nemalonumas, atstumiamumas
Bešėmuojanti	Juoduojujanti
Brikelė	Vienkinkis šventadienio vežimas
Bruožtis	Bružintis
Čiupra	Kupra
Drotis	Laidas
Dūdėti	Žviegti kaip kiaulei
Gižis	Padėjėjas
Giktarus	Hektarus
Gvoruoti	Pasakoti
Ištrainuoti	Išsipurvinti
Išvėšęs	Kvaištelėjęs
Įlomis	Duobė, žema vieta
Įvalktis	Apvalkalas
Kabris	Vikrumas, greitumas
Kaklaryšis	Kaklaraištis
Keliūtė	Mažai naudojamas kelias
Kniostelėti	Staiga ateiti į galvą minčiai
Kodylas	Gelsva kvepianti derva, naudojama bažnyčioje smilkalams
Kontrolasistentas	Pieną tyrimams imantis žmogus
Kvaptis	Kvapas

Laidaris	Duobė mėšlui
Lamstas	Vingis, raštas (per visą audeklą)
Licitacija	Viešos varžytinės
Medinašis	Su medinėmis ašimis
Mokslinčius	Mokslininkas
Neišstarsyti	Neapkalbinėti
Nerūgoti	Nepykti
Neskausti	Neskriausti
Pagada	Oras
Pakanktės	Šikšna lanko galui prie pavalkų priveržti
Pakniurvinti	Kiek pakasti, arba parausti
Pamėklė	Vaiduoklis, baidyklė
Parstapas	Atraminė sija, polis
Plakas	Ko nors gabalas, gniužulas
Podėlis	Kamara
Pudurėlis	Krūva suaugusių javų
Razumas	Protas
Rečiuotas	Skylėtas
Ryšelis	Mažas ryšulėlis
Skalsyti	Po truputi naudoti, kad ilgiau užtektų
Smakas	Smaližius
Sriūbuoti	Šniurkščiojant verkti
Stebulė	Rato dalis, kurioje sukasi ašis
Šalydrangė	Vežimo šoninė lenta
Šmeižti	Šiukšlinti
Špitolė	Parapijos senelių prieglauda
Užkulis	Užkulnis
Užsikvempti	Užsigulti
Užvada	Palengvinimas
Velyti	Taukšti niekus
Vaidinys	Akyse pasirodantis vaizdas

Valktis	Virvė, jungianti pavalkus su branktu
Vazaunė	Patalpa vežimams bei pakinktams laikyti
Vėtraunė	Vėjarodis
Vėžlankys	Pakinktų dalis (lankas)
Zaunijimas	Šuns lojimas
Žinginė	Žingsniai